

І.І. Пампура

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті розглянуто деякі аспекти загального професійного розвитку особистості та особливості розвитку професійно важливих якостей майбутніх працівників органів внутрішніх справ. Проаналізовані основні підсистеми та категорії професійно важливих якостей. Розглянуто зміст психологічного процесу формування професійно важливих якостей під час навчання у відомчих навчальних закладах МВС України. Запропоновані певні підходи щодо формування та розвитку відповідних якостей з урахуванням вимог сьогодення.

Ключові слова: професійна діяльність, професійно важливі якості, психограма, навчальний процес, розвиток особистості, індивідуальний підхід, інтерактивні методи навчання.

В статье рассмотрены некоторые аспекты общего профессионального развития личности и особенности развития профессионально важных качеств будущих сотрудников органов внутренних дел. Проанализированы основные подсистемы и категории профессионально важных качеств. Рассмотрено содержание психологического процесса формирования профессионально важных качеств во время учебы в ведомственных учебных заведениях МВД Украины. Предложены определенные подходы по формированию и развитию соответствующих качеств с учетом требований сегодняшнего дня.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессионально важные качества, психограмма, учебный процесс, развитие личности, индивидуальный подход, интерактивные методы обучения.

Paper deals with several aspects of a general professional development and the development of the professionally important qualities of future police officers. Basic subsystems and categories of the professionally important qualities are analyzed. The content of the psychological process of forming of the professionally important qualities during training in departmental educational establishments of Ukraine is considered. Several approaches to the formation and development of relevant skills to meet the requirements of today are suggested.

Keywords: professional activity, professionally important qualities, psychogram, educational process, personal development, personal approach, interactive methods of teaching.

Соціально-економічний розвиток сучасного суспільства нерозривно пов'язаний із технічним прогресом та розвитком людських ресурсів. З огляду на зазначене, варто підкреслити декілька аспектів. По-перше, важливим етапом забезпечення державного ринку праці висококваліфікованими кадрами слід визнати отримання освіти в навчальних закладах, під час якого реалізується триєдина мета психолого-педагогічного процесу – навчання, виховання та розвиток особистості. По-друге, неухильно зростає розуміння не лише значущості праці для людини, але й складності самого трудового процесу та відповідальності за якісне виконання дорученого напряму роботи.

Поняття про професійно важливі якості (далі – ПВЯ) було введено до категоріального апарату психології ще на початку ХХ сторіччя. На той момент під ПВЯ розумілася сукупність найбільш важливих для певної професії психічних функцій узагальненого суб'єкта праці – успішного професіонала. Саме така модель була взята за основу для підбору психодіагностичних методик та прогнозування з їх допомогою успішності майбутньої професійної діяльності претендентів на конкретну вакансію. На той час поширеною була думка, що успішність діяльності визначається, насамперед, наявністю психічних функцій та здібностей певного рівня та якості. А контекст розв'язання практичного завдання окреслював сукупність вимог до ПВЯ. Зокрема, основна увага була зосереджена на виявленні стійких ПВЯ серед тих особистісних властивостей, що важко піддаються тренуванню, проте наявність яких дуже важлива для досягнення професійного успіху [3].

Водночас протягом останнього десятиліття особливого значення набуло психологічне вивчення різноманітних аспектів трудової діяльності. Зокрема, призначення психології праці як соціально-економічного процесу перетворення навколишнього світу розкривається через низку положень, що визначають спрямованість психологічної науки на забезпечення трудової практики. Серед них варті уваги:

прагнення не лише полегшити працю людини, але й зробити її ефективною, безпечною, творчою, такою, що приносить задоволення від процесу та результату (особистого та суспільного);

пристосування не тільки праці до людини, але й людини до праці;

врахування індивідуальних особливостей, відмінностей, властивих кожній людині, що опосередковано проявляються в праці, а також мінливості станів психіки під впливом чинників праці.

Важливим є те, що рушійними силами особистісного зростання є раціональне використання професійних здібностей особистості в інтересах досягнення цілей певної організації; своєчасне забезпечення потреб організації кадрами необхідного рівня кваліфікації та професійного досвіду; створення ефективних стимулів для трудової віддачі працівників; забезпечення стабільного складу трудового колективу, здатного акумулювати професійний досвід і традиції організації. Таким чином, рушійними силами професійного зростання особистості можна вважати систему об'єктивних вимог до неї, детермінованих професійною діяльністю, в процесі виконання якої і виникають нові професійно важливі та особистісні якості [3].

З огляду на зазначене вище, слід зауважити, що підготовка майбутніх правоохоронців не може стояти осторонь поступального та неухильного розвитку людської цивілізації. Оскільки діяльність правоохоронця належить до професій типу “людина–людина”, то знання і розуміння людської психології, оволодіння навичками ефективного спілкування є необхідною та вкрай важливою умовою оволодіння спеціальністю.

Сучасні теорії професіогенезу та професійного розвитку особистості є настільки узагальненими, що працівникам навчальних закладів МВС України, викладачам і вихователям, практичним психологам важко їх використовувати для знаходження шляхів сприяння особистісному та професійному становленню майбутніх фахівців-правозахисників. Жодна з існуючих теорій не висвітлює психологічні особливості та закономірності поведінки правоохоронців на кожному з етапів професійного розвитку особистості, зокрема в допрофесійний (підготовчий), професійний і постпрофесійний періоди життя [7].

Певний інтерес можуть становити загальнопсихологічні положення щодо сутності та структури особистості, можливостей її експериментального дослідження

та цілеспрямованого формування (Г. Айзенк, Б. Ананьєв, Л. Бурлачук, Л. Виготський, Р. Кеттелл, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Мельник, В. Петренко, Б. Теплов, З. Фрейд, О. Шмельов, Л. Ямпольский та ін.), підготовки до діяльності в особливих умовах і забезпечення психологічної готовності до неї (М. Дяченко, Л. Кандибович, Л. Китаєв-Смик, В. Кондрашова, М. Левітов, В. Лефтеров, В. Моляко, О. Тімченко та ін.).

Теоретична основа вивчення психологічного аспекту професійного становлення майбутнього правоохоронця під час його навчання у спеціалізованих навчальних закладах представлена в працях Є. Клімова (стадії професіогенезу, критерії професійної придатності), В. Бодрова, К. Гуревича (психологічні резерви професійної підготовки), Е. Зеєра, В. Мерліна, (психологічні основи відповідності особи вимогам професії), О. Борисової, Є. Ільїна (проблема компенсації психологічної невідповідності професії), В. Барка, Ю. Ірхіна, С. Ірхіної, В. Криволапчука, Ю. Майдікова, Т. Малкової, О. Малхазова, О. Цільмак, Г. Яворської (критерії оцінки кадрів для правоохоронних органів), В. Медведєва (психологічні аспекти професійної деформації) та ін.

Успішність діяльності в будь-якій професії, передусім, залежить від відповідності індивідуально-типологічних та особистісних якостей конкретної людини вимогам діяльності, що виконується. Адже саме ступінь цієї відповідності значною мірою і визначає вірогідність ефективного та успішного виконання професійних обов'язків. Водночас необхідно враховувати і вимоги людини до професії, конкретного місця роботи, взаємин у колективі – всього того, що визначає задоволеність працею.

Будь-який вид професійної діяльності може бути реалізований на базі відповідної системи професійно важливих якостей. Зазначене надає підстави для висновку, що кожна діяльність потребує певної сукупності ПВЯ.

Причому слід наголосити, що професійна діяльність не є "механічною" сукупністю якостей, а становить закономірно організовану систему. Ця система має ієрархічну будову. Насамперед, вона включає базові психофізіологічні властивості та успадковані здібності. Над ними надбудовуються набуті упродовж життя досвід, знання, уміння, морально-психологічні та окремі спеціальні професійні якості. У процесі діяльності певні якості виходять на перший план, набувають провідного характеру, а інші їм підпорядковуються [4].

Зважаючи на зазначене, рекомендації щодо розвитку ПВЯ майбутніх правоохоронців повинні враховувати той факт, що окремі ПВЯ поєднуються в певну систему за допомогою функціональних зв'язків. Крім того, зв'язки в такій системі є взаємними і поділяються на функціональні взаємозв'язки компенсаторного та сприятливого типів.

Як слушно зауважив В. Бодров, до ПВЯ належить уся сукупність психологічних якостей особистості, а також ціла низка фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, що визначають успішність діяльності. Конкретний перелік цих якостей для кожної діяльності є специфічним (за їх складом, за необхідним ступенем прояву, за характером взаємозв'язку між ними тощо) і визначається за даними психологічного аналізу діяльності особистості та складання її професіограми й психограми [3].

Таким чином, *система професійно важливих якостей* виступає як певний симптомокомплекс суб'єктних властивостей, специфічний для певної діяльності. Зазначений симптомокомплекс формується у суб'єкта під час освоєння ним певної діяльності. Наукові дослідження довели, що не лише діяльність у цілому, але й її основні компоненти, ключові дії, основні функції тощо також потребують формування специфічних підсистем ПВЯ.

З урахуванням викладеного, характеризуючи внутрішню психологічну сторону процесу діяльності, можна стверджувати, що цей процес проявляє себе як динамічна послідовна зміна цілісних підсистем ПВЯ, котрі забезпечують кожен основний етап діяльності.

Розглядаючи зміст психологічного процесу формування підсистеми ПВЯ, слід розуміти, що за ним стоїть функціональне поєднання окремих ПВЯ, коли вони починають функціонувати в режимі взаємосприяння. Зрозуміло, що для цього існують певні внутрішні передумови, адже основні психічні функції онтологічно пов'язані одна з одною. Цей зв'язок у процесі освоєння професійної діяльності починає проявляти свою позитивну роль. Таким чином, у процесі формування психологічної системи діяльності відбувається своєрідне функціональне налаштування психічних функцій на досягнення цілей діяльності [8].

Визначення шляхів формування та розвитку майбутніх правоохоронців під час навчання в закладах освіти системи МВС України неможливе без виокремлення тих основоположних ПВЯ, що найбільш характерні для їхньої майбутньої професійної діяльності.

На сучасному етапі розвитку науки виділяють дві основні категорії ПВЯ: базові та провідні. До *провідних* відносять ті ПВЯ, що характеризуються найбільшим безпосереднім зв'язком із параметрами діяльності, а до *базових* – такі, що мають найбільшу кількість внутрішньосистемних зв'язків з іншими якостями, тобто відрізняються найбільшою структурною розгалуженістю, отже, посідають центральне місце у всій системі якостей. Базові якості можуть не виявляти значимих кореляційних зв'язків із параметрами діяльності, проте вони не менш (а нерідко навіть більш) важливі для її реалізації, оскільки є підґрунтям для формування підсистем ПВЯ в цілому. Навколо них та на їхній основі об'єднуються, структуруються та співорганізуються усі інші якості суб'єкта, що необхідні для забезпечення діяльності та/або її основних дій, функцій. Саме тому базові ПВЯ виступають у ролі структуроутворюючих для певної діяльності [8].

Одна і та сама ПВЯ у різних випадках може виступати як провідна чи базова, або як та й інша одночасно (у цьому разі значущість ПВЯ для забезпечення діяльності є найвищою). При цьому не всі ПВЯ пов'язані з параметрами діяльності простою, лінійною залежністю, деякі з них мають нелінійний зв'язок. Крім того, встановлено, що найбільший розвиток деяких ПВЯ нерідко призводить до послаблення інших.

Хотілося б підкреслити, що виявлення та розвиток певної системи ПВЯ майбутніх правоохоронців (на базі відповідних здібностей) є запорукою формування успішного фахівця-професіонала.

Широке розмаїття видів здібностей породжує питання щодо їхньої інтеграції в аспекті як успішності суб'єкта діяльності, так і гармонізації особистості. Однією із основних форм такої інтеграції називають індивідуальний стиль діяльності, який також розглядають як загальну здібність людини до праці загалом та праці за певною професією [4].

Під індивідуальним стилем діяльності розуміється стійка операціональна система дій, що формується в особи, яка прагне до найкращого виконання покладених на неї обов'язків [7]. На думку психологів, індивідуальний стиль діяльності напрацьовується та удосконалюється особистістю в процесі активного пошуку прийомів та способів дій із метою досягнення найкращих результатів роботи, відповідно до особливостей власного темпераменту.

Отже, підхід до вирішення питання розвитку ПВЯ майбутніх правоохоронців під час навчання у відомчих навчальних закладах МВС України повинен будуватися

з урахуванням можливостей та переваг індивідуального стилю діяльності. Як відомо, саме в індивідуальному стилі професійної діяльності неповторно переплітаються численні якості особистості. А тому усі спроби спрогнозувати її успішність за однією або навіть кількома окремими якостями є недоцільним та малопродуктивним завданням.

Під час навчання правоохоронців у відомчих навчальних закладах слід враховувати майбутню специфіку їхньої діяльності. Відомо, що для певних видів діяльності актуальною є проблема виділення тих ПВЯ, які виступають такими в нормальних умовах її виконання, а також таких, що необхідні в ускладнених або екстремальних умовах. Адже екстремальні умови часто пов'язані з підвищеною небезпекою, загрозою життю і вимагають від людини інших якостей та властивостей, ніж ті, що необхідні в нормальних умовах. Для екстремальних умов діяльності характерні не лише інші ПВЯ, у порівнянні з нормальними, але й інші системи ПВЯ загалом.

Науковці стверджують, що системний опис ПВЯ для конкретної професії надається лише в спеціальних прикладних дослідженнях. Наявні сучасні психограми просто перераховують якості, що входять до тих чи інших категорій певного виду діяльності (найчастіше вказуються необхідні ПВЯ та анти-ПВЯ), вкрай рідко вказується характер внутрішньосистемних зв'язків професійно важливих якостей та їх вагоме значення. Це пояснюється доволі суттєвою складністю розв'язання окресленої проблеми, великою варіативністю індивідуальних систем ПВЯ, пластичністю деяких із них тощо [2].

На сучасному етапі маємо дослідження вітчизняних науковців (Д. Александров, В. Андросюк, В. Барко, Ю. Ірхін, Л. Казміренко, Г. Юхновець), у яких наведені професіограми та психограми основних професій, наявних у системі МВС України. Ці професіограми містять перелік ПВЯ, що мають бути притаманні успішному правоохоронцю. Водночас питання розвитку ПВЯ майбутніх правоохоронців під час навчання у відомчих навчальних закладах МВС України залишилися поза увагою цих дослідників.

Як уже зазначалося, врахування ПВЯ особистості під час професійного відбору кандидатів на службу в поліцію наразі стало явищем буденним у багатьох розвинутих країнах світу. Зокрема, англо-американські вчені плідно вивчають проблему, що пов'язана з науковим обґрунтуванням процедури відбору на роботу в поліцію. Важливо зазначити, що головна спрямованість цих досліджень – аналіз змісту роботи поліцейського та створення на цій основі еталонної моделі відбору кандидатів, які мають необхідні ПВЯ [5; 6].

Навчальні заклади системи МВС України повинні зосереджувати свою увагу на підготовці не простих виконавців наказів, а людей адекватно мислячих, здатних діяти самостійно, відповідально, гнучко та ефективно. Інтерактивне навчання – одна з особливих форм організації пізнавальної діяльності майбутніх правоохоронців. Вона має цілком конкретні та прогнозовані цілі: розвиток самостійності мислення особистості, критичності й толерантності до думки інших, взаємодії в складі групи. Активні форми навчання сприяють міцності засвоєння навчального матеріалу, глибокому розумінню сутності наявних проблем; розвитку творчого потенціалу через генерування ідей, застосування форм і методів індивідуальної та групової пошукової діяльності; реалізацію набутих знань, умінь і навичок при вирішенні практичних завдань професійної діяльності.

На наш погляд, навчальний процес повинен будуватися переважно на інтерактивних методах навчання та організовуватися з урахуванням залучення до процесу пізнання всіх без винятку членів навчальної групи. З метою досягнення

максимальної результативності інтерактивні методи повинні базуватися на активності та взаємодії членів групи, обов'язковому зворотному зв'язку між ними та використанні групового досвіду. Важливим є створення середовища освітнього спілкування, для якого характерні відкритість учасників, рівність їх аргументів, обмін знаннями [1].

Отримання відповідної компетенції переважно залежить від активності майбутнього правоохоронця. Тому одним із найдієвіших засобів є впровадження в навчальний процес активних методів, які дають можливість організувати інтерактивне навчання. З об'єкта впливу майбутній правоохоронець стає суб'єктом взаємодії – він сам бере активну участь у процесі навчання, створюючи власний стиль навчання, враховуючи свої індивідуальні особливості. Крім того, кожен вносить свій особливий індивідуальний внесок у спільну діяльність. Під час цієї роботи відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності; організовуються індивідуальна, парна і групова робота, рольові ігри.

Розвиток ПВЯ під час навчання у відомчих навчальних закладах МВС України має бути орієнтований на вдосконалення особистісних характеристик майбутнього практичного працівника міліції. Прикладом для формування його особистості має стати викладач, причому не тільки як носій знань та професійного і життєвого досвіду, а і як соціально активна, гуманістично орієнтована, життєздатна, яскрава, харизматична індивідуальність.

Крім того, варто звернути увагу і на суб'єктивні чинники, що перешкоджають розвитку ПВЯ майбутніх правоохоронців, а саме: емоційну нестабільність, пасивність, слабку здатність до самоконтролю та вольової саморегуляції, низький рівень самоприйняття та саморегуляції, невпевненість у собі, ригідність, загальмованість реакцій, повільну швидкість мислення, низьку пізнавальну активність, тривожність, екстернальність, слабкий рівень розвитку комунікативних здібностей, відсутність творчого потенціалу тощо.

Безперечно, вагомий та безпосередній вплив на становлення майбутнього правоохоронця здійснюють і соціокультурні фактори. Адже Україна знаходиться на етапі пошуку нової ідентичності: цінності радянської доби переважно втратили вплив на молодь, а європейські ідеали, погляди, підходи для більшості не завжди зрозумілі та прийнятні. Крім того, за сучасних умов простежується девальвація моральних цінностей, що позначається стихійним формуванням загальнолюдських якостей, серед яких честь, совість, гідність, чесність, принциповість, працелюбність, повага до інших втрачають свою пріоритетну позицію (зокрема і серед випускників загальноосвітніх закладів).

Відтак, формування у майбутнього правоохоронця ПВЯ – тривалий та кропіткий процес. Важливим при цьому є створення в навчальних колективах відповідної атмосфери, яка підтримує позитивні тенденції особистісного зростання. Водночас успішність вирішення зазначеного завдання залежить, насамперед, від власних зусиль самих майбутніх правоохоронців, їх бажання змінюватися, наявності високих моральних цінностей, ідеалів, прикладів для наслідування. Варто акцентувати увагу на тому, що до основних груп ПВЯ майбутніх правоохоронців слід віднести психофізіологічні, моральні, інтелектуальні, мотиваційні та комунікативні якості. Причому зазначені групи якостей повинні враховувати специфіку професії, виявлятися на етапі професійно-психологічного відбору й формуватися в умовах відомчих навчальних закладів, а вдосконалюватися – в безпосередній професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Александров Д.О.* Аналіз комплексної психологічної моделі особистості працівника органів внутрішніх справ / Д.О. Александров // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. пр. – Х. : НУЦЗУ, 2013. – Вип. 14, Ч. 1. – С. 3–10.

2. *Барко В.І.* Проблема особистісного розвитку працівників міліції у системі проактивного управління персоналом / В.І. Барко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К, 2004. – Т. 6. – Вип. 6. – С. 12–21.

3. *Бодров В.А.* Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 511 с.

4. *Залеская С.Н.* Соотношение представлений о профессионально важных качествах и особенностей самооценки молодых сотрудников милиции : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / С.Н. Залеская ; Тверской государственный университет. – Тверь, 1999. – 135 с.

5. *Ірхіна С.М.* Психологічні засади відбору до училищ професійної підготовки працівників міліції : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / С.М. Ірхіна ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 298 с.

6. *Лефтеров В.О.* Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : монографія : у 2 т. / В.О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2007. – Т. 1 : Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. – 2007. – 242 с.

7. *Маркова А.К.* Основы профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 456 с.

8. *Шадриков В.Д.* Психология деятельности и способности человека / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.

Отримано 02.04.2015